

Tio tips till folkminnessamlingarnas användare

Av Fredrik Skott

Using the collections of the folklore archives

Today, the older collections of Swedish folklore archives are more easily accessible than ever before. Through digital platforms, anyone interested in the life as it once was can now browse through parts of the archives' collections. This article presents some basic tips for new users of the older folklore collections at the Institute for Language and Folklore.

Keywords: folklore archives, folklore records, questionnaires, digital folklore archives.

Idag är folkminnesarkivens äldre samlingar mer tillgängliga än någonsin förr. Via digitala plattformar som Institutet för språk och folkminnets Folke eller Sägenkartan, Nordiska museets digitala arkiv och Folklivsarkivet i Lunds webbplats kan alla som intresserar sig för äldre tiders liv och leverne nu lätt botanisera bland delar av arkivens samlingar. Samtidigt har vi än så länge bara sett början på folkminnessamlingarnas digitala liv. Mer material läggs hela tiden ut på arkivens plattformar; i takt med att mer material görs tillgängligt som öppen data kommer det också att publiceras på andra plattformar än arkivens egna, och därmed på helt nya sätt och med andra syften än tidigare.

Att arkiven blir tillgängliga för fler är givetvis positivt – samlingarna är till för att användas! Samtidigt är folkminnessamlingarna allt annat än lättanvända. Kort sagt är det lätt att gå vilse bland alla uppteckningar om tomtar och troll. Nedan har jag – utifrån nära trettio års erfarenhet med att arbeta med och forska och undervisa om traditionssamlade arkiv – samlat några grundläggande tips till nya användare av de äldre folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen.¹

Råden rör uppteckningsmaterial från det sena 1800-talet fram till tiden för andra världskrigets slut. Oftast består materialet av en upptecknares referat eller sammanställning av en eller ibland flera meddelares berättelser, men det

¹ Folkminnessamlingarna vid Institutet för språk och folkminnen finns vid två avdelningar: Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala och Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg. Den förstnämnda avdelningen förvaltar även samlingarna i Umeå (f. d. Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå), den sistnämnda avdelningen ansvarar även för Isofs samlingar i Lund (f. d. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). Denna framställning kretsar huvudsakligen kring Isofs samlingar i Göteborg och Uppsala, men är tillämplig även på samlingarna i Lund och Umeå.

Fredrik Skott, fil. dr i historia, docent i nordisk folkloristik, avdelningschef, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. /Fredrik Skott, Ph.D. in History, Associate Professor of Swedish Folklore Research, Head of Department, Department of Archive and Research, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. E-post/Email: fredrik.skott@isof.se

förekom också att personer skrev ned sina egna minnen och erfarenheter och skickade in till arkiven. En stor del av materialet har kommit till med ledning av särskilda frågelistor eller frågeböcker.

Även om de tio tipsen framför allt rör användandet av samlingarna vid Institutet för språk och folkminnen torde mycket vara tillämpbart också för användare av motsvarande material vid Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet.

1. Förstå folkminnen

Till Jämtlands museum vänder man sig primärt om man är intresserad av material från Jämtland. Och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek besöks nog främst av den som är intresserad av arbetarrörelsen. På motsvarande sätt innehåller folkminnesarkiven framför allt folkminnen. Men vad är då folkminnen? Under 1900-talets första hälft definierades det ofta som folktro, folksed och folkdikt. Inget av begreppen var dock statiska. Tvärtom har betydelsen av både förleden (*folk-*) och efterlederna (*-minnen*, *-tro*, *-sed* och *-dikt*) kontinuerligt förändrats. Samtidigt har de olika definitionerna styrt verksamheten. Huvudsakligen var det sådant som ingick i begreppet som införlivades i samlingarna. Övrigt refuserades eller, vilket nog var vanligare, skickades aldrig in till arkivet. Ett tydligt exempel är att det i arkivens samlingar knappast finns några uppteckningar om Jesus, men däremot tiotusentals uppteckningar om häxor, tomtar och troll. Detta beror givetvis inte på att de sistnämnda berättelserna på något sätt var vanligare eller viktigare i 1800-talets Sverige. Däremot är det en konsekvens av att övernaturliga väsen ingick i definitionen av folkminnen. De kyrkliga berättelserna om och tron på Jesus gjorde det däremot inte.

Förståelse för begreppet *folkminne* är därmed väsentligt för den som vill tillägna sig arkivsamlingarnas innehåll. Beskrivningar av hur uppteckningsmaterialet har kommit till finns bland annat på Isofs hemsida. De instruktionskrifter för insamlare som användes av äldre tiders folkminnesupptecknare rekommenderas som läsning för den som vill sätta sig in i frågan. En klassiker i genren är Carl Wilhelm von Sydows *Våra folkminnen* (1919). För den som använder material från Göteborgsarkivet är David Arills *Riktlinjer för folkminnesinsamlingen* (1920), *Anvisningar för folkminnesuppteckning* (1921) och *Våra gamla* (1923) givande läsning. Arkivets föreståndare från 1930- till 1960-talet, Carl-Martin Bergstrand, tar dessutom upp begreppet folkminnen i två opublicerade föredrag, »Våra folkminnen» och »Hur man samlar folkminnen» – båda finns i Isofs samlingar. För Uppsalaarkivets del kan Johan Götlinds »Våra andliga fornminnen» (1931) rekommenderas. Även Åke Campbells programmatiska artikel »Om mål och medel för den folkloristisk-etnologiska undersökningen av den svenska folkulturen» (1939) synliggör dåtidens syn på folkminnena och deras insamling.

Det finns också en omfattande tidigare forskning om ämnet, till exempel Agneta Liljas avhandling *Föreställningen om den ideala uppteckningen* (1996) och min egen *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*

(Skott 2008). Dessa båda framställningar ger delvis ganska olika bilder av arkivens insamlingsverksamhet och kan med fördel läsas parallellt.

2. Undersök vilka som intervjuades, och varför

Att ha en viss kunskap om »folket» i betydelsen 'de som intervjuats' är nödvändigt för att förstå samlingarna. Folket i folkminnena – vilka är då de? Faktum är att det aldrig har funnits en enda definition av *folk*, utan flera. Under mellankrigstiden används *folk* av arkiven, och många av dess upptecknare, synonymt med ordet *allmogen*, vilket i sin tur kunde syfta på alla människor i Sverige eller enbart på den jordbrukande delen av befolkningen. Alltså kunde till exempel arbetare, handelsmän, stadsbor och etniska minoriteter inkluderas i folkbegreppet av vissa personer men exkluderas av andra.

Försök alltid att undersöka vilka meddelarna är i ditt material. Är det framför allt män eller kvinnor som intervjuats? Unga eller gamla? Går det att säga något om deras yrken? Har några grupper i samhället exkluderats? Varför? Arbetar man med ett stort material är det ofta svårt att skaffa sig annat än en översiktlig bild baserad på tidigare forskning om arkiven och uppgifterna som finns i samlingarna. Finns tid och möjlighet går det dock ofta förhållandevis enkelt att hitta betydligt mer information om enstaka meddelare, till exempel via kyrkböcker. En annan metod är att kontakta lokala släktforsknings- eller hembygdsföreningar – de kan känna till meddelarna eller platsen de bodde på.

3. Samlingarna berättar också upptecknarnas historia

Tänk på att samlingarna berättar upptecknarnas historia också (Köngäs-Maranda 1981). För att förstå en samling måste man åtminstone till en viss del förstå samlarna, deras metoder och motiv. Vissa upptecknares material förmedlar bilden av »det gamla goda Sverige», andra ville tvärtom förmedla bilden av hur samhället hade förbättrats. Några ville uttryckligen skriva in kvinnor i historien, andra intervjuade mest män. Består ditt material huvudsakligen av uppteckningar gjorda av en eller några få personer? Undersök i så fall vem hen var och vilken bild av det förgångna hen ville förmedla till eftervärlden. Arkivens klipp- och personaliasamlingar är här en bra utgångspunkt, liksom registren över hembygdsförbundens tidskrifter. För den som särskilt vill undersöka en upptecknarens verksamhet mer noggrant är tjänstearkiven en bra källa – där finns oftast korrespondens mellan arkivet och de enskilda upptecknarna bevarade. Med lite tur finns till och med »din» upptecknarens fältdagböcker bevarade i tjänstearkivet.

4. Studera frågorna

Som man ropar får man (åtminstone ibland) svar – detta gäller även arkiv. Att det finns betydligt fler uppteckningar om vissa företeelser än andra behöver inte betyda att just de har varit särskilt vanliga. Istället beror det ofta bara på att ämnet efterfrågats i någon av arkivets frågelistor, frågeböcker eller pris-

tävlingar. Att studera vilka frågor som ställts är helt nödvändigt för att förstå materialet. Göteborgsarkivets upptecknare arbetade ofta utifrån frågeböcker. Ofta är det här bra att börja med att studera Waldemar Liungmans *Frågebok för folkminnesinsamling* (1927) och Carl-Martin Bergstrands bok med samma titel, utgiven 1934. Har ämnet du intresserar dig för efterfrågats i frågeböckerna och i så fall hur? Vid Uppsalaarkivet instruerades upptecknarna istället ofta att utgå från särskilda tematiska frågelistor – sammanlagt finns hundratals frågelistor bevarade, om alltifrån brännvinsbränning till öknamn. En förteckning över samtliga pristävlingar som utlysts och vilka frågelistor som arkiven nyttjat finns på Isofs webbplats – kanske har någon av dem använts för att samla in materialet du ska använda?

5. Fäst inte för stor vikt vid enstaka belägg

Det går att hitta belägg för nästan allt i folkminnesarkivets samlingar. Precis som idag fanns det också förr individuella påfund – ritualer och föreställningar som sannolikt aldrig har anammats av mer än några få personer. Dessutom finns säkerligen även resultatet av rena missuppfattningar i arkivsamlingarna. De allra flesta som intervjuades var också äldre. Ibland svek de intervjuades minne, ibland försvårades uppteckningsarbetet av hörselnedsättningar och talsvårigheter. Då som nu fanns det också de som hade väl mycket fantasi – några få upptecknare har till och med påkommits med att hitta på uppgifter, ibland för att stödja enskilda forskares teorier. Undvik därför att bygga hela resonemang på enstaka uppgifter. Slutsatser bör byggas på flera belägg från olika meddelare och upptecknare.

6. Använd olika sorters källor

Ofta är det en fördel att använda olika sorters källor. Framför allt kan olika källor ge skilda perspektiv på en företeelse. Firandet av årshögtider kan nämnas som ett exempel. Folkminnesuppteckningarna är här oftast en mycket viktig källa. Samtidigt kan exempelvis tidningsmaterial beskriva samma årshögtider fast ur andra perspektiv. Dessutom skulle studiet av ordningsföreskrifter och rättegångsprotokoll sannolikt ge ytterligare (och annan) kunskap. Undersök alltså alltid om det kan finnas flera olika sorters källor, gärna tillkomna med olika syften, om ämnet som du är intresserad av! Detta är viktigt att känna till även om du i slutändan skulle välja att avgränsa din studie till att »bara» omfatta samlingar från ett arkiv.

Materialet i Göteborgsarkivets samlingar rör framför allt Väst- och Sydsvrige. Andra folkminnesarkiv har huvudsakligen material från andra delar av Sverige, men också från exempelvis Väst- och Sydsverige. Kontakta därför alltid olika folkminnesarkiv och fråga om de har material om »ditt» ämne eller från »ditt» område. Observera dock att de olika arkiven i regel har använt olika insamlingsmetoder – detta är särskilt viktigt att tänka på om du intresserar dig för regionala skillnader.

7. Sätt in materialet i dess samtid

Det sena 1800-talets Sverige skilde sig på många sätt från nutidens. Många av upptecknarna som samlade in materialet var själva födda på 1800-talet. Eller så hade åtminstone deras föräldrar varit en del av det samhälle som beskrivs i samlingarna. Idag – när ytterligare 100 år har gått – kan vi i arkivsamlingarna sakna uppgifter om sammanhangen och samhället som »folkminnena» levde i. Materialet måste därför i viss mån återkontextualiseras. Det är alltså viktigt att som en del av forskningsprocessen försöka förstå och »sätta in berättelserna» i dåtidens samhälle – annars finns risken att de mest uppfattas som kuriositeter. Ett tips är att undersöka andra delar av folkminnessamlingarna än de som rör »ditt» ämne, ett annat är att läsa tidigare forskning om den tid och den plats som du undersöker.

Långa indiciekedjor bör undvikas, särskilt om de rör sig över tid och rum. Att det till exempel finns belägg för en företeelse i antikens Grekland eller Eddadikterna och andra uppgifter om »samma» företeelse i folkminnesarkivens samlingar tyder inte nödvändigtvis på kontinuitet!

8. Folkloristiska grundkunskaper

Bara för att någon kunde berätta om jättar, maror och tomtar innebar det inte att de faktiskt trodde att väsendena faktiskt existerade. Även om arkivens samlingar går att använda för studier av vitt skilda slag tillkom de ursprungligen med folkloristisk forskning i åtanke. Eller folkminnesforskning, som ämnet kallades då. Därmed togs det för givet att användarna skulle ha vissa grundkunskaper, till exempel att brukarna av samlingarna visste skillnaden på sagor, sägner, memorat, ritbeskrivningar och trosutsagor. Isofs bibliotek är här en bra utgångspunkt – där finns läromedel, metodböcker och speciallitteratur med anknytning till arkivens samlingar. För den som är intresserad av sägner rekommenderas särskilt Bengt af Klintbergs bok *The Types of the Swedish Folk Legend* (2018) – där förtecknas och klassificeras många av de sägner som finns i arkivens äldre samlingar.

9. Tänk på människorna i arkiven

Folkminnesarkivens samlingar består av enskilda människors berättelser. De ger ibland uttryck för idéer och åsikter som känns förlegade, och ibland kan uppteckningarna numera te sig nästintill komiska. När det gäller de äldre samlingarna är visserligen meddelarna i de allra flesta fall avlidna sedan länge. Samtidigt bör man alltid ha i åtanke att det trots allt finns människor bakom texterna – kanske är berättaren rentav någon nu levande persons far- mor eller morfar? Behandla därför alltid upptecknarna och meddelarna med respekt, även i de fall då du inte delar deras värderingar. Ibland kan det till och med vara befogat att anonymisera materialet. Tillför verkligen identiteten på meddelarna något för din studie? Om inte, är det då befogat att publicera

deras namn? Ett tips är att ta del av Codex, alltså Vetenskapsrådets regler och riktlinjer för forskning – även om deras etiska riktlinjer inte primärt rör arkivmaterial kan de med fördel användas som stöd för arbetet också med folkminnesarkivens äldre samlingar.

10. Hänvisa korrekt

För forskare är det självklart att inte bara hänvisa till tidigare forskning utan också till arkivmaterial och andra källor. Med hjälp av hänvisningarna kan andra kontrollera en undersöknings resultat. De möjliggör också för intresserade att hitta och läsa originalkällorna, kanske kan deras innehåll ny- eller omtolkas? Hänvisa alltså alltid till Isof om du citerar, refererar eller på andra sätt bygger dina resonemang på uppteckningar ur arkivens samlingar.

Exakt hur en hänvisning ska se ut beror på vilket referenssystem du använder, ibland också på mängden material. I käll- och litteraturlistan bör dock alltid arkivets namn och ort anges, alltså »Institutet för språk och folkminnen (Isof), Göteborg» eller »Institutet för språk och folkminnen (Isof), Uppsala». När det gäller Göteborg bör också uppgifter om vilka samlingar du använt material från anges, till exempel »Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola (Ifgh)», »Västsvenska folkminnesföreningen (Vff)» eller »Liungmanssamlingen (Liu)». På motsvarande sätt bör det – när det gäller Uppsala – anges om materialet t. ex. tillhört »Landsm. Upps.» (Landsmålsarkivet i Uppsala), »ULMA» (Uppsala landsmålsarkiv) eller »SOFI» (Språk- och folkminnesinstitutet), vilket i regel står stämplat på materialet. I anslutning till referat eller citat ska arkivets och eventuell samlings förkortning, accessions- och sidnummer anges, till exempel »Isof, Uppsala, ULMA 29292, s. 2» eller »Isof, Göteborg, Ifgh 2293, s. 3». Kontakta arkivens personal om du är osäker på hur du ska hänvisa till ett visst material.

Källor och litteratur

- Arill, David, 1920: *Riktlinjer för folkminnesinsamlingen*. Göteborg.
 — 1921: Anvisningar för folkminnesuppteckning. I: *Jordbrukare-Ungdomens Förbunds Handbok*. 3. *Handbok för bygdebeskrivare och folkminnesinsamlare*. Färgelanda. S. 3–13.
 — 1923: *Våra gamla*. Göteborg.
 Bergstrand, Carl-Martin, 1934: *Frågebok för folkminnesinsamling*. Göteborg.
 Campbell, Åke, 1939: Om mål och medel för den folkloristisk-etnologiska undersökningen av den svenska folkulturen. I: *Folkminnen och folktankar* 26, s. 69–88, 97–112.
 Götlind, Johan 1931: Våra andliga forminnen. I: *Tidskrift för hembygdsvärd* 12: 5, s. 117–118.
 af Klintberg, Bengt, 2018: *The Types of the Swedish Folk Legend*. Helsinki.
 Köngäs Maranda, Elli, 1981: How the Collector Creates, or the Artificial Audience. I: Osmo Ikola (red.), *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum*. Turku 20–27. Pars VIII. Åbo. S. 216–225.

- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1944.* Uppsala.
- Liungman, Waldemar, 1927: *Frågebok för folkminnesinsamling.* Göteborg.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964.* Göteborg.
- von Sydow, Carl Wilhelm, 1919: *Våra folkminnen. En populär framställning.* Lund.